

Latviešu pagaidu nacionālās padomes loma Latvijas valstiskuma tapšanā (1917–1918)

Role of the Latvian Provisional National Council in Origins of Latvia's statehood (1917–1918)

Inesis Feldmanis, *Dr. habil. hist.*

LZA īstenais loceklis, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors

Cienijamie klātesošie! Dāmas un kungi!

Iesākot savu uzstāšanos, gribētu norādīt, ka ikkatras tautas vēsturē ir īpaši svarīgi notikumi, kas tiek svinīgi pieminēti, sumināti un atzīmēti. Neapšaubāmi, latviešu tautas vēsturē šāds notikums ir Latvijas valsts svinīgā proklamēšana 1918. gada 18. novembrī. Līdz ar to, pats par sevi saprotams, ļoti svarīgi ir arī jautājumi, kas saistīti ar šā ievērojamā notikuma priekšvēsturi. Šajā konkrētajā gadījumā runa ir par to, kā ideja par Latviju kā iespējamu valsti – kā šī ideja, kura radās un izvirzījās 20. gadsimta pirmajos gados, tika realizēta dzīvē, respektīvi, pārvērsta īstenībā.

Latvijas vēstures interesentiem labi zināms, ka sākotnējās ieceres par Latvijas valsti, kuras krietni apsteidza laiku un iespējas, pēc 1905. gada revolūcijas sakāves pārauga prasībā piešķirt Latvijai politisko autonomiju. Tikai 1917. gadā situācija jūtami mainījās un tika pārvarēts atslābums un stingums latviešu politiskā nacionālisma attīstībā. Šo procesu veicināja vismaz trīs faktori. Pirmais – to Rietumu lielvalstu uzmanības centrā, kuras cīnījās Pirmajā pasaules karā pret Vācijas bloka valstīm, no jauna izvirzījās tautu pašnoteikšanās tiesības. Pašnoteikšanās idejai bija tik liels pievilksanas un reizē arī neparasta un neatvairāma valdzinājuma spēks, ka tā kļuva par jaunu politisko evaņģēliju un iekaroja visu Eiropu. Latvija nebija izņēmums.

Otrais faktors. Pirmais pasaules karš, kas Latvijas teritoriju sasniedza 1915. gadā, vācu karaspēkam ieņemot Kurzemi, radīja latviešu tautai milzīgas problēmas, piemēram, masveida bēgļu kustību, bet kāpināja arī tās nacionālo pašapziņu – galvenokārt saistībā ar latviešu strēlnieku bataljonu formēšanu. Strēlnieku vienības bija svarīgs arguments Latvijas nākotnes veidošanā. Ievērojama loma valstiskuma idejas rosināšanā bija arī latviešu bēgļu Centrālajai komitejai un latviešu politiskajai emigrācijai.

Un, beidzot, trešais faktors. Latviešu nacionāli politiskās kustības uzplaukumu jūtami veicināja arī iekšpolitisko notikumu attīstība

Krievijā. 1917. gadā pēc carisma gāšanas un Februāra revolūcijas pasludinātās politiskās tiesības un brīvības nodrošināja latviešiem līdz tam nebijušas politiskās darbības un aktivitātes iespējas. Martā izskanēja arī ideja par Latvijas pilnīgu valstisko neatkarību. Taču šo ideju bija visai grūti, gandrīz neiespējami saklausīt un uztvert tolaik neizsakāmi populārā un nemitīgi skaļi daudzīnātā saukļa “Brīva Latvija brīvā Krievijā!” radītajos decibelos. Arī idejas izvirzītāji nebija plaši pazīstami. Viņi pārstāvēja pavisam nelielo Latvijas neatkarības apvienību.

Īpaši strauji latviešu nacionālā kustība radikalizējās 1917. gada vasarā, kad atklājās, ka pēc Februāra revolūcijas izveidotā Krievijas Pagaidu valdība faktiski neņem vērā latviešu politisko spēku mērenās prasības, kas bija virzītas uz Latvijas politiskās autonomijas nodrošināšanu. Uzticības zudums krievu valdībai noveda pie tā, ka jūlijā un augustā arvien uzstājīgāk tika propagandēta neatkarīgas Latvijas ideja, tiesa, atšķirīgos variantos, jo latviešu pilsonisko sabiedrisko darbinieku un inteliģences vidū populāra bija arī lietuviešu liberālā politiķa Jona Šlūpa ideja par apvienotas latviešu – lietuviešu valsts dibināšanu. Visaktīvāk šo ideju respektīvi šīs idejas popularizēja Latvijas nacionāldemokrātiskā partija, ko martā bija nodibinājusi Maskavas latviešu inteliģences grupa, kuras galvenā tribīne bija avīze “Dzimtenes Atbals”.

Jauns nozīmīgs posms latviešu politiskā nacionālisma kustībā iezīmējās 1917. gada septembrī, kad vāciešu rokās krita Rīga. Krievijas militārās neveiksmes pakāpeniski izgaistināja latviešos cerības par tās uzvaru un nostiprināja viņos pārliecību, ka šo valsti sagaida nevis atjaunošanas process, bet gan totāls iekšējais sabrukums. Daudzus latviešu politiķus satrauca tas, ka Latvija var tikt sadalīta starp Krieviju un Vāciju. Vienīgā izeja viņiem šķita orientācija uz Rietumu demokrātiskajām valstīm, tā

spilgti izteikta kļuva pēc boļševiku organizētā oktobra apvērsuma Krievijā un iesāktajām krievu un vācu sarunām par kara beigšanu. Latviešu pilsonības aprindās sāka dominēt pārliecība, ka tikai Sabiedroto uzvara un proklamēto tautu pašnoteikšanās tiesību īstenošana dzīvē varēs glābt Latviju un latviešus no iznīcības.

Līdz ar Latvijas neatkarības idejas popularitātes straujo pieaugumu latviešu politisko spēku pārstāvji veica arī nepieciešamos priekšdarbus, lai izmantotu jaunās iespējas Latvijas valstiskuma risinājumā un radītu pārstāvniecisku institūciju, kas būtu tiesiska uzstāties latviešu tautas vārdā. Pirmo reizi ideja par to, ka ir jārada kopīgs vispār nacionāls centrs – Latviešu nacionālā padome, kas izstrādātu kopīgas politiskās prasības, izskanēja jau minētās avīzes “Dzimtenes Atbals” redakcijas rakstā “Kas latviešiem būtu jādara” 1917. gada 4. marta numurā. Šis priekšlikums ievadīja jaunu posmu Latvijas vēsturē, ko raksturoja noteikta praktiska darbība, lai tiktu izveidota nacionāla pagaidu valdība. Varam pat teikt, ka iezīmējās attīstība, kas soli pa solim veda uz 1918. gada 18. novembri.

Latvijas vēsturnieki parasti norāda, ka galvenā nozīme Latvijas neatkarības tapšanā bija diviem 1917. gada rudenī izveidotiem politiskiem centriem – Latviešu pagaidu nacionālajai padomei un Demokrātiskajam blokam, kas neatkarīgi viens no otra iestājās par Latvijas politisko neatkarību un atdalīšanos no Krievijas.

Latvijas historiogrāfijā gan ir izteikti atšķirīgi viedokļi par to, kuram no minētajiem politiskajiem centriem bija galvenā loma neatkarīgas valsts izveidē un organizēšanā. Vieni autori īpaši akcentē Demokrātiskā bloka nozīmi un aktivitātes. Piemēram, profesors Aivars Stranga izdevumā “Latvijai topot” publicētajā rakstā norāda, ka Demokrātiskajā blokā nobrieda pārliecība par nepieciešamību proklamēt neatkarīgu Latviju, kad apstākļi to ļaus. Līdzīgu

viedokli pārstāv arī Valters Ščerbinskis. Ievadesejā, kas publicēta grāmatā “1918.–1920. gads Latvijas Republikas Pagaidu valdības sēžu protokolos, notikumos un atmiņās”, viņš raksta, ka svarīgākais faktors neatkarīgas Latvijas valsts proklamēšanā bija Demokrātiskais bloks.

Turpretī citi autori ir pārliecināti, ka nav noliedzama Latviešu pagaidu nacionālās padomes īpašā loma Latvijas valsts izveidē. Vēstures literatūrā ir pārstāvēts arī uzskats, ka abu latviešu politisko centru darbība bija gandrīz vienlīdz nozīmīga un mērķtiecīga, jo tā vai citādi sekmēja to, ka latviešu tautai izdevās kļūt savā ziņā par izredzētu nāciju – nāciju, kurai ir sava nacionāla valsts.

Daļēji piekritot šim uzskatam un principā nenoliedzot abu centru darbības lielo nozīmi un to pozitīvo devumu Latvijas valstiskuma tapšanā, referenta skatījumā tomēr priekšroka būtu dodama Latviešu pagaidu nacionālajai padomei. Atšķirībā no Demokrātiskā centra – nelielas politiķu grupas, kuru veidoja sociāldemokrāti un pilsonisko partiju pārstāvji, kopskaitā vien ap 20, un kura pulcējās vācu okupētajā Rīgā neformālās, privātās sanāksmēs, – nacionālās padomes darbības iespējas vismaz no sākuma bija ievērojami plašākas. Vispirms jau tāpēc, ka padomes galvenie iniciatori, dibinātāji un politiskie vadītāji Voldemārs Zāmuels, Jānis Goldmanis un Zigfrīds Anna Meierovics bija enerģiski, tālredzīgi, dziļi nacionāli un pārliecināti demokrātijas darbinieki, kuri pielika visas pūles, lai nacionālā padome apvienotu visu latviešu tautu – no boļševikiem līdz konservatīvajiem – cīņā par nācijas pašnoteikšanos savā nacionālā valstī.

Latviešu pagaidu nacionālā padome apvienoja gandrīz visas ietekmīgākās latviešu sabiedriskās organizācijas un politiskās partijas. No sadarbības atteicās un padomes darbā nepiedalījās septiņas uzaiicinātās organizācijas, starp kurām bija arī

sociāldemokrātu partija. Kā norāda Miķelis Valters, daudzu vēsturnieku uztverē Latvijas neatkarības idejas pionieris, sociāldemokrāti tobrīd vēl nebija pārdzīvojuši Krievijas revolūcijas reiboni un tādēļ nacionālajā jautājumā neieņēma konsekvētu nostāju. Par to liecina arī Latvijas Sociāldemokrātijas pārstāvja Fēliksa Cielēna izteikumi 1917. gada oktobrī notikušajā apspriedē, kurā pārrunāja jautājumu par nacionālās padomes dibināšanu (Cielēns 1915. gadā izstrādāja vienu no pazīstamākajiem Latvijas politiskās autonomijas projektiem). Viņš atzīmēja, ka pagaidām sociāldemokrātus – maziniekus no nacionālajām pilsoniskajām partijām šķir attieksme pret Krievijas valsti. Sociāldemokrāti gribēja vēl nogaidīt, kamēr būs pilnīgi skaidrs, ir vai nav Krievijā iespējama demokrātiska federatīva republika.

Uznākot uz politiskās skatuves, Latviešu pagaidu nacionālā padome izvērta rosiņu darbību, kas tieši un mērķtiecīgi bija virzīta uz neatkarības izcīnīšanu un valsts veidošanu. Jau savā pirmajā sesijā Valkā 1917. gada 19. novembrī (pēc jaunā stila 2. decembrī) tā sevi nosauca par “topošās Latvijas augstāko iestādi” un uzskatīja, ka līdz Satversmes sapulces sasaukšanai tā ir vienīgā pilntiesīgā latviešu tautas uzskatu paudēja. Ārkārtīgi svarīga bija nacionālās padomes pieņemtā deklarācija “Visiem latviešiem”, kurā bija uzsvērts, ka apvienotā Latvija (Kurzeme, Vidzeme un Latgale) ir autonoma un nedalāma valsts vienība. Lai gan šo atturīgo atzinumu ir pagrūti interpretēt kā neatkarīgas valsts pieteikumu, atsevišķi latviešu autori ir pretējās domās. Piemēram, Ādolf Klīve un Edgars Dunsdorfs ir pārliecināti, ka minētajā deklarācijā skaidri pasludināta brīva un neatkarīga Latvija.

1918. gada 5. (18.) janvārī nacionālās padomes Ārlietu nodaļas priekšsēdētājs Jānis Goldmanis Krievijas Satversmes sapulcē iesniedza paziņojumu, kuru tā uztvēra

un saprata kā Latvijas atdalīšanos no Krievijas, bet 17. (30). janvārī otrajā sesijā nacionālā padome pieņēma lēmumu, kas lika pamatu Latvijas valstij. Lēmumā bija uzsvērts, ka Latvijai jābūt neatkarīgai demokrātiskai republikai. Latviešu vēsturnieks Ādolfs Šilde ir pārliecināts, ka šis lēmums apliecina to, ka Latvija kā valsts eksistēja vēl pirms 1918. gada 18. novembra. Arī Latvijas vēsturnieks Ainārs Lerhis norāda, ka 1918. gada janvārī nacionālā padome pirmo reizi oficiāli izvirzīja prasību par pilnīgi neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanu. Tiesa, viņš uzreiz gan atrunājas, ka galīgi tika formulēta un izteikta Latvijas valsts ideja, bet “pati valsts vēl netika pasludināta un Latviešu pagaidu nacionālā padome sevi nedeklarēja par Latvijas valdību”.

Jaunajā situācijā Latviešu pagaidu nacionālā padome lielu uzmanību pievērsta tam, lai panāktu Latvijas atzišanu. Ārlietu nodaļa nekavējoties nodibināja kontaktus ar ārvalstu pārstāvniecībām Petrogradā, plānoja sūtīt uz ārzemēm delegātus, kuri darbotos pie Antantes valdībām un informētu tās par latviešu politiskajiem centieniem, kā arī sagatavotu šo valstu sabiedrisko domu Latvijas starptautiskai atzišanai. Tieši šo aktivitāšu dēļ padomes darbībai rosīgi sekoja līdzī Vācijas sauszemes armijas ģenerālštāba politiskā sekcija, kas no sava aģenta, kurš bija piedalījies padomes darbā, saņēma ziņojumu “Par Latvijas nacionālās padomes 1918. gada 19./20. maija sēdi un delegātu nosūtīšanu darbībai pie naidīgām un neitrālām valdībām”. Ziņojumā bija norādīts, ka visi sēdes dalībnieki bija par brīvas Latvijas izveidi, bet domstarpības izcēlušās par taktiku, veidu, kā sasniegt šo mērķi. Esot izvirzījušās trīs nostādnes. Vieni ierosinājuši cieši saistīties ar Lielbritāniju (izskanējusi pat ideja – Latvija varētu būt daļēji britu protektorāts!), citi turpretī – ar atjaunoto Krieviju (pēc boļševiku varas gāšanas), bet trešo ideāls

bijis pilnīga neatkarība. Pēc aģenta ziņām, rusofilo grupu bagātīgi finansējot no Amerikas, jo Amerikas Savienotās Valstis esot ieinteresētas izveidot stipru Krievijas Federatīvo Republiku, kurai pakļautos arī nomaļas valstis.

Ziņojumā pieminēto Latviešu pagaidu nacionālās padomes delegātu sūtīšana uz ārzemēm izrādījās sarežģīts uzdevums. Tikai 1918. gada jūlijā kā pirmo nacionālās padomes pārstāvi uz Londonu nosūtīja Zigfrīdu Annu Meierovicu. Viņa diplomātiskā akcija Londonā guva negaidītus panākumus. Britu valdība pieņēma viņu kā padomes pilnvaroto pārstāvi un veda ar viņu sarunas. Lai gan Krievijas politiskie emigranti Londonā rosīgi pretdarbojās un mēģināja tās traucēt, Meierovicam izdevās pārliecināt britus par Latvijas valsts nepieciešamību. Izšķirīgs izrādījās britu dziļais naidis pret Vāciju un boļševismu. 1918. gada 23. oktobrī notika divdesmit minūšu ilga saruna starp Lielbritānijas ārlietu ministru Arturu Džeimsu Balfūru un Meierovicu, tās laikā Balfūrs paziņoja, ka britu valdība ir nolēmusi provizoriski atzīt “Latviešu nacionālo padomi par Latvijas valdību”, līdz miera konference galīgi izšķirs Latvijas statusu. Tādējādi nacionālā padome pirmo reizi starptautisko tiesību izpratnē tika atzīta par Latvijas valdību – tas apliecināja nacionālās padomes izvēlētas taktikas un ārpolitiskās orientācijas pareizību. Mazliet vēlāk, 11. novembrī, Balfūrs arī rakstiski apstiprināja, ka Londona Latviešu pagaidu nacionālo padomi atzīst par Latvijas valdību.

Lielbritānijas dotais *de facto* atzinums tomēr nenoveda pie tā, ka nacionālā padome sāktu Latvijā pildīt valdības funkcijas. Neveiksmi cieta arī sarunas par nacionālās padomes un Demokrātiskā bloka apvienošanu. Bloka lideri sāka iestāties par to, ka jāveido jauns latviešu centrālais pārstāvniecības orgāns – Tautas padome, kurā iekļautos arī sociāldemokrāti un nacionālo

minoritāšu delegāti, kas nebija pārstāvēti nacionālajā padomē. Šis ierosinājums arī tika īstenots dzīvē, un 1918. gada 17. novembrī konstituējās Tautas padome, kas

par pirmo Latvijas Ministru prezidentu ievēlēja Latviešu zemnieku savienības līderi Kārli Ulmani, kurš tolaik bija izvirzījies par vienu no vadošajiem latviešu politiķiem.